
Ocene in poročila

Walter Lukan, Iz »črnožolte kletke narodov« v »zlato svobodo«? Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni. Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Zbirka Zgodovinskega časopisa 47, Ljubljana 2014, 184 str.

O Slovencih med prvo svetovno vojno doma in na frontah ter o jugoslovanskem gibanju in slovenskem odnosu do Habsburške monarhije v zadnjih letih vojne je bilo od začetka sedemdesetih let preteklega stoletja, ko je izšla knjiga Janka Pleterskega Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, že veliko napisanega. Toda vprašanjem, kako so politične razmere med Slovenci, razpoloženje med slovenskim prebivalstvom in jugoslovansko gibanje presojali v avstrijskem državnem vrhu, v vojaških krogih in na dvoru, so slovenski raziskovalci doslej posvetili precej manj pozornosti. Prav ta vprašanja so v središču pozornosti knjige dr. Walterja Lukana, ki je izšla v zbirki Zgodovinskega časopisa in je rezultat dolgoletnega avtorjevega ukvarjanja s to tematiko ter njegovega poglobljenega raziskovanja avstrijskega in slovenskega arhivskega gradiva. Lukan je knjigo zasnoval kot celovito analizo tako avstrijske državne politike in njenega odnosa do jugoslovanskega vprašanja kot slovenskega političnega razvoja v času vojne, in jo ob podrobnem upoštevanju že napisanega in povedanega oprl na doslej neznano, manj znano oz. ne dovolj upoštevano gradivo. S knjigo je poskušal na ta način, kot sam pravi, »prispevati ne le k bolj diferencirani sliki slovenske politike in razmer, temveč tudi nacionalne problematike Habsburške monarhije v vojnem času«, saj ima ta v avstrijskem zgodovinopisju izrazit pečat gledanja iz središča, torej z Dunaja, v zgodovinopisjih posameznih habsburških narodov, tudi slovenskem, pa pečat njihovih nacionalnih teženj in predstav.

Za habsburški državni vrh so bili Slovenci na predvečer prve svetovne vojne, kot piše Lukan, le eno »narodnih plemen«, omenjenih v 19. členu avstrijskega temeljnega zakona iz leta 1867, ki je govoril o njihovi enakopravnosti, slovenski voditelji pa si od vlade in cesarja niso mnogo obetali in so se v letih pred vojno vse bolj usmerjali k iskanju zaveznikov med južnimi Slovani, na katoliški strani predvsem Hrvati. Med utemeljitelji jugoslovanske usmeritve v Slovenski ljudski stranki je bil, kot je znano, Janez Evangelist Krek, ki se je v zavzemanju za tesnejše slovensko-hrvaško povezovanje že leta 1898 skliceval tudi na hrvaško državno pravo, pri čemer pa naj bi imelo to, kot ugotavlja Lukan, v njegovi argumentaciji le pomožno funkcijo. V tej luči naj bi bilo dolgoročno bolj pomembno, da so Krek in nekateri drugi privrženci ideje slovensko-hrvaške »katoliške Jugoslavije«, naj bo iz taktičnih razlogov ali zaradi ne povsem jasnih nacionalnih predstav, že pred letom 1914 pristajali na tezo o »enotnem slovensko-hrvaškem narodu«, nato pa tezo o enotnem jugoslovanskem narodu skupaj z liberalci zagovarjali tudi v letih majniškega gibanja vse do propada Habsburške monarhije. V Slovenski ljudski stranki so vse do atentata v Sarajevu verjeli, da se bo za reforme, ki bodo privedle do federalizacije monarhije, zavzel pre-

stolonaslednik Franc Ferdinand, pri čemer pa tudi Lukan ugotavlja, da je mogoče o njegovih spreminjajočih se načrtih povedati kaj »malo konkretnega«, saj je bolj ali manj jasno le, da je Franc Ferdinand težil k odpravi madžarske nadvlade v vzhodni polovici monarhije in večji veljavi drugih narodov Ogrske, med drugim Hrvatov, medtem ko so bili njegovi načrti v zvezi s Cislajtanijo in Slovenci precej manj jasni.

Slovenski strankarski voditelji s Slovensko ljudsko stranko na čelu so bili, kot poudarja Lukan, v začetku vojne precej izgubljeni, njihovo stisko pa je leta 1915 še povečal vstop Italije v vojno na strani antante. V nastalih razmerah je bila avstrijska vojna z Italijo v očeh slovenskih voditeljev zaradi italijanskih aspiracij po slovenskem in hrvaškem ozemlju »pravična vojna«, »avstrijska armada pa zaščitnica slovenskega ozemlja«. To je razumel tudi predsednik avstrijske vlade Stürgkh, ki je kritično opozarjal na preganjanja slovenskih in hrvaških izobražencev in politikov in se zavzel za njihovo amnestijo. Njegovim stališčem pa so odločno nasprotovali v vojaških krogih in zlasti v poveljstvu jugozahodne fronte, ki naj bi, kot piše Lukan, sploh zastopalo »tipičen nemškonacionalni stereotip o lojalnem slovenskem kmečkem prebivalstvu in vseslovansko usmerjeni, monarhiji sovražni slovenski inteligenci«. Toda v isti sapi je Vrhovno avstrijsko armadno poveljstvo na Dunaju poskušalo že poleti leta 1915 natančneje ugotoviti razpoloženje med slovenskim prebivalstvom, kar so voditelji Slovenske ljudske stranke izrabili, da so mu predstavili svoje narodnopolitične želje in načrte. Tako so predlagali, da bi »kot močno mejno stražo proti Italiji« na jugozahodu monarhije najprej oblikovali avtonomno Veliko Slovenijo, če dualizma še naprej ne bi odpravili, pa ustanovili (vsaj) ilirsko namestništvo s središčem v Ljubljani, ki bi obsegalo vsa s Slovenci naseljena področja in Dalmacijo. Po odpravi dualizma, ki je za življenje Franca Jožefa po mnenju politikov Slovenske ljudske stranke še ni bilo pričakovati, pa naj bi nato prišlo do združitve južnih Slovanov v okviru monarhije in morda celo do priključitve Srbije in Črne gore. Po Lukanovem mnenju so veljaki SLS v poveljniku generalštaba Franzu Conradu von Hötzendorfu upravičeno videli zagovornika velikoavstrijske ideje in simpatizerja predvojnih reformnih načrtov Franca Ferdinanda. Conrad naj bi tako še decembra 1915 podpiral načrte o ustanovitvi neke vrste slovenske krajine ob meji z Italijo ter notranjemu ministrstvu svetoval večjo popustljivost do Slovencev. Povsem drugačno pa je bilo stališče kranjskega deželnega predsednika Heinricha von Attemsa in poveljstva jugozahodne fronte, ki sta slovenske izobražence in politike ocenjevala kot državi sovražne (poveljnik 5. armade Borojević je bil, kot opozarja Lukan, v svojih ocenah bolj nepristranski, čeprav nič manj vojaško pragmatičen) in o Conradovi podpori Slovincem po teh protislovenskih ocenah ni bilo več govora.

Leta 1916 je bila slovenska politika tako zopet na mrtvi točki, saj je bilo jasno, da od avstrijskega državnega in vojaškega vrha nima kaj pričakovati. Od konca leta 1916 so sicer slovenski politiki »stavili nemajhna upanja v mladega cesarja Karla« in povsem nerealistično pričakovali, da bo ta njihov zaveznik pri federalni preureditvi države, hkrati pa so se zavzemali za združitev vseh slovenskih in južnoslovanskih poslancev v državnem zboru in za tesnejše stike s Čehi. Rezultat te politike je bila, kot je znano, majska deklaracija, ki je bila po Lukanovi oceni »nedvomno revolucionarno

dejanje«, saj je »dualistično ureditev države postavljala pod vprašaj«, Jugoslovanski poslanski klub v državnem zboru pa se je z njo obračal na avstrijski državni vrh v imenu vseh južnih Slovanov monarhije, čeprav so bili v klubu zastopani le poslanci njene zahodne polovice. Toda cesar Karel in njegove vlade sporočil državnopravnih majskih izjav leta 1917 in njihove »rušilne moči« niso razumeli in so jih še naprej zavračali. Vseeno so slovenski katoliški politiki in voditelji Jugoslovanskega kluba junija 1917 še vedno pričakovali temeljito reformo habsburške države in upali na cesarjevo pripravljenost na reforme. Lukan sicer ugotavlja, da je Karl v začetku poletja leta 1917, ko naj bi bila po oceni italijanskega zgodovinarja Lea Valianija zadnja možnost za ohranitev monarhije, morda res kratko razmišljal o federalizaciji Cislajtanijske, toda v resnici niso bili vse do zadnjih mesecev monarhije niti cesar niti predsedniki avstrijskih vlad nikoli resno pripravljeni na reforme, ki bi narodom zahodne polovice monarhije obljubljale kaj več kot narodno avtonomijo v okvirih tradicionalnih deželnih meja. Jugoslovanski klub je bil tako še poleti 1917 pripravljen na kompromise in etapno reševanje problema v smislu najprej reforma v zahodni polovici monarhije in šele nato odprava dualizma, toda od avgusta je v navezavi s Čehi vztrajal pri dosledni uresničitvi majskega programa, česar po Lukanu v okvirih obstoječe ustavne ureditve ni mogla podpreti nobena avstrijska vlada. Janez Evangelist Krek je na ta način že pred smrtjo oktobra 1917 pričakoval razpad Habsburške monarhije, slovenski in hrvaški poslanci v državnem zboru pa so od jeseni 1917 v državnem zboru govorili o majski deklaraciji kot minimumu. Korošec je bil sicer še enkrat pripravljen nekoliko popustiti cesarju, od česar pa so ga odvrnili Čehi, ki so sploh pomembno vplivali na radikalizacijo slovenske politike.

Slovenski voditelji naj bi se tako – z izjemo Ivana Šušteršiča – od konca leta 1917 zavedali, da uresničitve majskih zahtev ne morejo pričakovati ne od dvora ne od vlade, posledic njihove politike pa naj bi se mnogo manj zavedalo slovensko prebivalstvo, ki je množično podpisovalo izjave v podporo majski deklaraciji in pri tem še naprej trdno računalo na habsburški okvir. Slovenski voditelji so imeli torej za svoj program federalizacije monarhije vso podporo prebivalstva, niso pa imeli te podpore za postopno odmikanje od monarhije, s katero, kot piše Lukan, niso več našli skupnega jezika. Toda odkrita konfrontacija med državnim vrhom in Jugoslovanskim klubom je bila od začetka leta 1918, ko so se njegovi voditelji že sklicevali tudi na narodno samoodločbo, neizogibna, pri čemer je državni vrh s cesarjem na čelu Nemcem odkrito obljubljal svoboden dostop do Jadrana. Kot ugotavlja Lukan, si avstrijski državni vrh in slovenski politiki že poleti leta 1918 »niso imeli nič več povedati«, poskusi avstrijskih državnikov, da bi posamezne slovenske veljake – podobno kot Šušteršiča – pridobili na svojo stran, pa so bili neuspešni. Ločitev je bila tako neizogibna.

Walter Lukan si v uvodu v knjigo zastavlja vprašanje, ali je med prvo svetovno vojno sploh še obstajala realna možnost za reformo in ohranitev monarhije, in njegov odgovor je, da takšne možnosti ni bilo. Avstrijski državni vrh, kot ugotavlja v zaključnem poglavju, še konec septembra in v začetku oktobra 1918 ni v celoti razumel resnosti položaja, ali pa je tiščal glavo v pesek, medtem ko se je gibanje

za jugoslovansko državo, ki so ga v okviru Habsburške monarhije od obnove parlamentarnega življenja maja 1917 vodili slovenski katoliški politiki in je edino v deželah s slovenskim prebivalstvom dobilo resnično množičen obseg, bližalo svojemu cilju. Lukan je v knjigi (pa tudi na tiskovni konferenci v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti) v tej zvezi posebej opozoril na komentar graške Tagespost, ki je ugotavljala, da so slovanski politiki v Cislajtaciji v zadnjih dveh letih vojne v zavzemanju za svoje cilje po vztrajnosti in spretnosti daleč prekašali nemške. »S tem se da vsaj deloma pojasniti, da je voditeljem Slovencev uspelo ta majhni narodič, ki tvori le 4,4 % celotnega prebivalstva avstrijske državne polovice, privedi v komaj eni generaciji iz nič do politične veličine, ki je v obratnem sorazmerju s številom njegovih pripadnikov«, je 17. aprila 1918 zapisala Tagespost. Toda slovenski politični voditelji, ki so ves čas zavzemanja za uresničitev majske deklaracije, kot poudarja Lukan, zastopali »unitarno stališče« o enotnem jugoslovanskem narodu, o prihodnji ureditvi nove večnacionalne države, h kateri so težili, in o prihodnjih odnosih med narodi, s katerimi so se združevali, vse do oktobra 1918 še niso resneje razmišljali. Proces jugoslovanskega združevanja je v tej luči bolj ali manj neizogibno potekal drugače, kot so pričakovali in si želeli.

Kot v uvodu omenja avtor, bo na Dunaju izšla tudi nemška različica knjige, naslov slovenske izdaje *Iz »črnožolte kletke narodov« v »zlato svobodo«?* pa je povzel iz govora slovenskega državnega poslanca Ivana Benkoviča v dunajskem državnem zboru 10. oktobra 1918, pri čemer je citatu dodal vprašaj. Knjiga Walterja Lukana o Habsburški monarhiji in Slovencih v prvi svetovni vojni je pomembna in zelo dobrodošla novost v slovenskem zgodovinopisju, saj na eni strani z doslej zgodovinarjem neznanim gradivom ter izvirnimi ocenami in poudarki razširja dosedanje poznavanje obravnavane problematike, na drugi strani pa problematizira nekatere dosedanje zgodovinopisne ocene in stališča.

Peter Vodopivec

Brigitte Entner, *Wer war Klara aus Šentlipš / St. Philippen? Kärntner Slowenen und Sloweninnen als Opfer der NS-Verfolgung. Ein Gedenkbuch.*

Klagenfurt – Wien / Celovec – Dunaj, 2014. Založba Drava, 535 str.

(S portreti in skupinskimi fotografijami)

Obsežni spominski literaturi koroških Slovencev, ki obravnava čas nacizma (1938–1945), je Brigitte Entner, sodelavka Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu, dodala obširno monografijo nacističnega preganjanja. Pri tem si je zadala za spominsko knjigo neobičajno pot in opustila alfabetsko razporeditev biografij, izbrala je regionalno-kronološko. To ji je omogočilo, da je namenila veliko pozornosti sorodstvenim, političnim in drugim povezavam žrtev ter je tako posredno lahko bolje orisala narodnopolitični obseg represije režima in dimenzije ter oblike odpora